

ПЪТЕПИСИ

Д-р Мария Бакърджиева

ПОТОМЦИТЕ ЗНАЯТ И НЕ ЗАБРАВЯТ

По стъпките на беломорските българи от 1913 г.

*Първи октомври, 2016 г., 103 години след
късното лято на 1913 г.*

Дълбоките противоречия и конфликти между великите сили през XX век рефлектират с жестока сила върху мирното население от Тракия. Страшното разорение, което сполетява българския народ в Тракия, идва внезапно, с голяма сила и като мълния помита всичко, що засяга.

Тези, които надживяват хаоса – тракийските потомци, са отново тук, в Ятаджик, днешно Маджарово. Те се стичат безмълвно от всички краища на България, за да дойдат именно тук, в Родопите, при Арда. Година след година. Все така. За тях това е потребност – да задишат в единен учестен ритъм, да се потопят в едно духовно състояние – единение, водещо до въземване на човешкия дух и душа, сливане със земята на мъчениците. Под стъпките им хрущат човешки кости. Тук всеки изгрев е кървав, защото отразява пръст, напоена с човешка кръв. В балкана тътнат буреносни ветрове, защото разнасят човешките вопли на избитите от турския аскер и башибозук жертви. Водите на Арда бучат, съхранили човешките стенания. Орляците на зловеция спомен витаят над занемелите пред човешкото страдание ридове. Стихиите, слънцето, температурните разлики, неумолимият ход на времето са изваяли чудни форми и скулптури – върховете Кован кая, Асар кая, Патрон кая, Сиври кая, Къс кая – чудни скалисти зъбери, запазили турските си имена, останали неми свидетели на кървавата касапница, застигнала беззащитното население от Тракия в поречието на Арда.

Тук времето е натежало от горчилка и мъка, молитви и надежда – трагедията на Едекьой, Коджакьой, Чопкьой, Ерменкьой, Деведере, Дерекьой, Булгаркьой ... и още Башклисе, Малък Дервент, Голям Дервент, Янурен, Кутруджа, Къзлар ... и още Окуф, Мерхамли, Мана-

**Д-р Мария
Бакърджиева**

стир, Съчанли, Ясьюк, Калайждидере, и още Доганхисар, Фере, Аргаманската долина, Ятаджик ... и още, и още ...

Треперливите пламъчета на запалените свещи отразяват разпятието на тракийския род.

Гласът от микрофона обявява: Участниците в Тракийски поход 2016 г. „По стъпките на дедите ни през есента на 1913 г.“ ще поднесат венци от клонки на паламудов дъб, зеленика и пърнар, донесени от Беломорска Тракия...

Фондацията на доц. д-р Щерев вече над десет години спонсорира тези тридневни посещения в южната ни съседка. Тяхното предназначение не е само развлекателно – Бяло море, гларуси, красивите Родопи, вековни маслинови дървета... а предимно възпоменателно, в памет на предците ни. Участниците преодоляват отсечки от автентичния път на бежанците от 1913 г. и така се потапят в атмосферата на събитията преди повече от век. И тази година участващите, предимно потомци на тракийски българи, са от различни краища на България – от София, Варна, Бургас, Пловдив, Хасково, Стара Загора, Кърджали, Нова Загора, Карнобат. Маршрутът и организацията на преходите са дело на Димитър Шалапатов, изследовател и познавач на Западна Тракия.

В хубавата есенна утрин на 29 октомври поехме по поречието на Марица към Свиленград. Тук се събират двете граници – с Гърция и с Турция. Пътешествениците, прекосили Османската империя през 16 и 17 в., разказват за мост, пресичащ река Марица. Те са изписали много похвали за него. Свиленградският стар мост, единствен по направа и дължина, представлява величествен архитектурен паметник и днес. Той имал зидана каменна конструкция, съставена от двадесет и един свода с най-голям отвор осемнадесет метра. Мостът имал ширина 6 метра и обща дължина 295 м. Изграден бил в периода 1512-1529 г. и бил част от вакъфски комплекс, включващ още кервансарай, джамия, чаршия и хамам, финансиран от султанския везир Дамад Мустафа паша. По-късно около комплекса възникнал град Мустафа паша, днешният Свиленград.

Пристигнахме на граничния пункт Капитан Петко войвода. Погледът ни жадно оглеждаше панорамата на равна Тракия. От дясната ни страна тъмнееха склоновете на тракийската могила до с. Мезек. За първи път името на с. Мезек е документирано в османските регистри от 1582 г. След Освобождението на България през 1878 г. по силата

на Берлинския договор то остава в пределите на Турция. През 1913 г. Букурещкият договор връща Мезек на България. В околностите на селото, на възвишението Калето, се издигат останките от средновековна византийска крепост от края на 11 век. Тя е най-запазеното отбранително съоръжение в Родопите. Крепостта е имала функции на гранична стражева крепост. Охранявала е територии между реките Марица и Арда. Намира се на шест километра югозападно от Свиленград и само на един километър от гръцката граница. Някои историци смятат, че това е известната от писмените източници крепост Неутзикон, а други учени са на мнение, че на това място се е намирала крепостта Версиникия, край която през 813 г. хан Крум е разгромил византийските войски и завладял Тракия. Построяването на твърдината се отнася към времето на византийския император Алексий I Комнин /1081-1117 г./. Стените на крепостта ограждали площ от около 7 дка с форма на неправилен четириъгълник, с размери 110/60 м и са изградени от ломени камъни, споени с бял хоросан, украсени с три тухлени пояса от външната страна. Крепостната стена е завършвала със зъбери, които са били запазени до 1900 г., когато част от нея е разрушена и оттам са вземани камъни за строеж на турски казарми в Свиленград.

Туристическата пътека от с. Мезек до връх Шейновец води любителите на природата и историята до мястото, където през 1912 г. започва Балканската война. Граничното село Капитан Андреево носи името на един от героите от войната - капитан Никола Андреев. На 5 октомври 1912 г. с развети знамена и под звуците на националния химн българските полкове преминали турската граница и започнали войната за освобождението на поробените братя в Тракия. Сред тях бил и 51-ви полк, който настъпил в югоизточно направление към железопътната станция Кадъкьой, като разпръснал турските гранични подразделения. Срещу него изпратили части на редифската Гюмюрджинска дивизия. Полкът заел удобна за отбрана позиция на линията с. Юруш – с. Коюнлъ. Дружините на полка атакували и проникнали до турските артилерийски позиции, където врагът оказал отчаяна съпротива. Тогава капитан Андреев повел ротата си в решителен шурм. Той бил улучен от вражески шрапнелен куршум. Срещу него се нахвърлили с щикове озверели редифи. Разrazil се кратък, но ожесточен ръкопашен бой. ... Съпротивата била сломена. Победата била постигната с цената на скъпи жертви. От личния състав на 51-ви полк загинали 48 души. Сред тях е героят капитан Никола Андреев, на чиято решителност и храброст до голяма степен се дължи извоюваният голям боен успех.

Вляво се показаха ниските Черменски хълмове, където през 1371 г. обединените военни сили на балканските народи претърпели тежко поражение от турския завоевател. Завладяването на Чермен от османлиите е станало няколко години преди това на Одрин. Град Одрин е бил солидно укрепен и вероятно е бил превзет след Черменската битка. Заради тази победа завоевателите са ценели Чермен и създадения санджак нарекли Черменски, а не Одрински. При превземането на Чермен, тогава Черномен, селището е било само с българско население, което е било пленено, заробено или избито. Новото му българско население до 1912 г. дошло от околните български села. Френският геолог и картограф Викенел в 1847 г. посетил Чермен и съобщава, че „българската махала е разположена долу в ниското, надлъж край почти безводната рекичка и е изложена на миризмите, които създава тази рекичка“. Разстоянието Свиленград – Одрин е само 30 км. От възвишението Дервишка могила Одрин се вижда като на длан.

Вляво, отатък р. Марица, се очертаваше равнината, където цар Калоян бе разгромил гордите латини и пленил императора им Балдуин. От двете ни страни се белееха площи с необран памук.

В далечината надясно се белееше гр. Димотика, Дидимотихон, център на Димотишката и Софлийската епархия на гръцката православна църква. В 1361 г. Димотика паднала под османска власт и станала първата османска столица в европейските земи. Крепостта е разположена на възвишение в северозападната част на града, има етнографски и военен музей, запазен е Оруч паша хамам, най-старият турски хамам в Европа /1398-1399 г./. Димотика станал български град след превземането му от хан Крум.

На запад, в ниските склонове на източните Родопи, се открояваха очертанятията на димотишките села Малък и Голям Дервент, взели активно участие в борбите за църковна и политическа свобода.

След около тридесет километра минахме край малкото градче Софлу /Суфли/, разположено по източните склонове на един от последните хълмове на Родопите - Свети Илия. Населението му е около 7000 души и се занимава с копринарство, винарство, производство на каруци.

Наближихме гр. Фере. Тук е мястото, откъдето е започнало спасението за хилядите заробени българи, подкарани от Дедеагач, но и лобното място за много от тях. Може да се помисли за възпоменателен знак в тяхна памет. По пътя за Фере избягали хора от седемкилометровата колона заточеници и уведомили войводата Димитър

Маджаров, който бил разположил четата си в местността Св. Георги – Паламутлука, в землището на с. Балъкьой. Той изпратил куриер до Руси Славов с препоръка да се срещнат при Фере и устроят засада. Първи пристигнал Д. Маджаров и преградил пътя за Марица, по който трябвало да минат турците. Р. Славов и четата му заели позиция на запад до българската махала, Бадемлъка и железницата. Народът бил насочен по пътя за Балъкьой. Оцелелите се изтеглили и разположили в балъкьойското землище: в Сливето, Курчовка, Св. Георги, та чак до Курбалъка в доганхисарското землище. След няколко дни всички се събрали на Курбалъка и потеглили за България, охранявани от двете чети.

Автобусите се отклониха вдясно по посока Турбалъкьой /Пелеа/ и Балъкьой /Мелиа/. Всъщност това е отсечка от известния път *Via Ignatia*. По този маршрут от незапомнени времена са се движели стадата овце и едър добитък пролет и есен на паша на остров Гяурада в устието на р. Марица. По него се поддържала пряка връзка с околийския център гр. Фере. През революционните години по него безпрепятствено са се движели четите и нелегалните дейци. Минахме край Миризливия камък, наречен така поради миризмата на сира наоколо и се установихме на площада Багре в с. Балъкьой /Мелиа/. Това е малко китно балканско селце, потънало в зеленина и плодови дървета. Всъщност името му в превод от гръцки означава „ябълков цвят“. От това село е Димитър Карев – дядо на доц. д-р Атанас Щерев. Още като ученик в Одринската гимназия „Д-р П.Берон“ Димитър Карев участвал в подготовката на Илинденско-Преображенското въстание. През 1903 г. станал член на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. За тази си дейност бил затворен в турските затвори в Ортакьой и Одрин. По-късно получил амнистия, завърнал се в България, където бил назначен за учител. По времето на Първата световна война бил мобилизиран. Примирието през септември 1918 г. го сварило на фронта в Карабаир.

В Долната махала се намира църквата „Св. Богородица“. Докато изпием вкусното каймаклия кафе в местната кръчма, пристигна Мария Сагаридис и любезно отвори вратите на църквата. Запалихме свещи в памет на дедите ни. Не открихме старите гобленни икони с български надписи по стените. Мария ни ги показа, свалени върху маса, поради предстоящ ремонт. Съгласно практиката през турско време църквата е била вкопана в земята, за да изглежда малка и незначителна. По стръмния терен вдясно се белее църквата „Св. Спиридон“. Тя е

по-стара, по-малка и отваря врати за служба само на празника на светията. Ентузиастите изкачиха върха с останалите от българско време четири вятърни мелници. Някога били осем. Бял, добре поддържан е параклисът “Св. Илия“. Тук всяка година на Илинден са се събирали големите български родове на събор. От старите паламудови дървета откъснахме клонки за първия венец за мемориала в Маджарово.

След около два часа се насочихме към Пишманкьой /Песани/, Пишмян както го наричат тракийци. Разположено е на хълм в Юго-източните Родопи, между върховете Чатал кая, Сиври тепе и Таушан тепе. Това е последното село, опожарено от турския аскер и башибозук, след което животът в него замрял завинаги. Пишманкьой е имало 185 къщи с около 1200 жители. На 26 септември 1913 г. избили най-напред първенците на селото, после мъжете и старците, а жените и момите били подкарани като стадо за с. Чукур верен. Днес село Пишмян е в развалини. От къщите са останали само основите. Няма ги конака, училището, дюкяните. На мегдана се виждат само руините на църквата „Св. Георги“ със запазена камбанария, на която участниците в похода закрепят запалени свещи. Съхранен е каменният мост над р. Милашка. Стари орехови и черничеви дървета извисяват клони почти във всеки двор. Поехме към Армаганската долина. Слизайки по неравния терен, стигнахме Армаган чешмеси в мълчание. За случилото се тук през септемврийските дни на 1913 г. Стою Петков Герджиков, четник, пряк участник в събитията, разказва: „Деня след сражението прекарахме в с. Балъкьой. Надвечер дойде куриер от Армаганската долина и разказа, че турска чета връхлетяла върху народа, който се беше успокоил в балкана. Турците нападнали и избили много народ. Дребни деца били изоставени, а майките им отвлечени към Пишмян за роби в Анадола. Грабнахме оръжието и се запътихме към Армагана. Пътят беше около три часа. Пристигнахме късно. Беше тъмно. Нищо не се виждаше. Чуваше се само детски плач и охкания на тежкоранени. ... спряхме да починем малко, но сме заспали. Бяхме много изморени. Когато се съмна, тръгнахме. Наближихме с. Пишмян. То гореше в пламъци. Стари опитни четници прецениха, че през нощта турците са спали тук. Местните хора бяха избягали в гората. Продължихме пътя си към с. Чукурен. Когато наближихме, забелязахме турците да карат колоната българки като стадо овце. Впуснахме се яростно, нападناхме с огън. Турците се изплашиха и разбягаха. Ние прибрахме хората и се върнахме обратно в Армагана. Тук събрахме малките изоставени деца, на брой осемнадесет, и ги предадохме на дядо Митрю Саржев

да ги гледа в колибата. Той им правел питки и ги хранел с мляко. След няколко дни турци от с. Сарькая убиват дядо Митрю, отвличат му многобройната стока. Децата, останали сами, загиват от глад и хищници. От с. Пишманкьой и Армаганската долина откъснахме клонки зеленика за втория венец за мемориала в гр. Маджарово.

Надвечер пристигнахме в с. Доганхисар / Есими /. Настанихме се в хотела на Маки. Положихме цветя на паметника на Капитан Петко войвода в двора на хотела, а после пяхме песни, рецитирахме стихове за юначните тракийски водачи, извихме български хора.

Сутринта посетихме Сапунаровата махала, под Бърцето, където недалече от хорището Кавакова градина се е намирала къщата на Каракирковата фамилия. Отпихме вода от Горчивата или Селската чешма, запалихме свещи в църквата “Света Богородица“, чиито стенописи и конструкция са автентични, от българско време. При ремонта от 1925 г. е сменена голямата камбана, която се е чувала на десет километра наоколо, с по-малка.

Доганхисар било най-голямото и най-многолюдното село в района в началото на ХХ век. Планините и горите са го закътвали, положението на селяните като прочути доставчици на овце и овни за турската държава или като овчари при видни турци спомогнало за съхранението и благоденствието му. То действало като пчелен кошер за разселване на здраво и силно по дух българско население. Доганхисарски изселници образували двадесет и две български села в Западна Тракия и в южните дялове на Източна Тракия, сред които: Булгаркьой /Кешанско / Мерхамли / между Софлу и Фере, Денизлер / Гюмюрджинско /, Хасърли / Еноско /, Урумжик, Лъджакьой, Български Окуф и др.

Това разселване на доганхисарци улеснявало много хайдутството на Капитан Петко войвода. Навсякъде той бил подпомаган от свои селяни или потомците им, които не забравяли своя роден Доганхисар, а и били свързани с роднински връзки.

Към 11 ч. сутринта потеглихме да осъществим следващата част от похода, а именно отсечката от пътя на бягащото население от планината Райовица към връх Шапка. По този път – Тахтажик – Шапканата – Коджаеле, войводите Димитър Маджаров и Руси Славов превеждат за България спасеното население при гр. Фере. Теренът е стръмен, най-труден за изкачване откъм западния склон на върха. Планината е нагиздена в китна есенна премяна, сред аромат на здравец, див риган, мелиса. Учудени сме, че на върха откриваме опушени парчета от

глинени съдове. Яни Янев, председател на тракийското дружество в гр. Кърджали, разказа, че при едно от последните изкачвания на връх Коджаеле намерили възпоменателната плоча в памет на загиналите български девойки на парчета, а местното население разказвало за смъртта на четиридесет турски младежи, което е опит да се подмени историческата истина. След около три часа се качихме в автобуса и потеглихме към Дедеагач /гр. Александруполис /, откъдето в 16 ч. се насочихме към Ивайловград. От връх Шапка и местността Касъка – Дервентския проход, където спряхме за почивка, набрахме пърнарови клонки за третия венец за мемориалния комплекс в Маджарово.

На третия ден от похода станавме рано. Задачата беше да се преодолее последният етап от маршрута: с. Черничино – Ятаджик /гр. Маджарово /. Минахме през Илиева нива, Ивайловградско, където е изграден мемориален комплекс, посветен на тракийските деца. В книгата на Милетич има свидетелство, че на това място са избити около 200 деца. Всъщност по целия път за спасение те наброяват хиляди. Георги Грамагиков, бивш директор на Историческия музей в гр. Хасково, разказа за причините, довели до възникването и развитието на униатското движение в България през средата на 19 век. В пределите на Османската империя църковната зависимост на България била под опеката на гръцката духовна власт. На свикания по нареждане на Високата порта през 1858-1860 г. патриаршески събор гръцкият духовен клир отказал да приеме исканията за независимост на българите. Драган Цанков, със стотина съмишленици връчил молба на папския представител в Цариград, с която искал апостолическо покровителство. Това довело до подписване на акт за присъединение към Рим, в който били поставени и основните искания – самостоятелна църковна йерархия, училища, но и запазване на съществуващия източен църковен обред. Село Покрован се намира в община Ивайловград и е населено изцяло от българи, които към настоящия момент представляват единствената католическа общност на територията на две области – Хасковска и Кърджалийска. Войните през 1912-1913 г. били най-тежките в историята на селото. Българската махала била опожарена заедно с училището и църквата, а 45 мъже били затворени в училището и избити. Жените и децата били отведени в Ортакъой, където били подложени на издевателства. Покрованци участвали в революционните борби и събития през 1903 г. и 1912-1913 г. и това бил скромният им принос в стремежа за освобождение и обединение на българския народ.

В 9 ч. групата беше вече в Балкана при с. Черничино. Тук през 1913 г. турският башибозук устроил засада на измъченото бягащо население. При открития от турците огън много хора, изплашени, се пръснали из балкана, други поели към р. Арда, която в този момент била придошла. Хиляди попаднали в плен, загинали или се издавили в мътните води на реката. В съзнанието на тракийци този последен преход до Майка България останал като кървавата баня при р. Арда.

Само чрез фондацията на доц. д-р Щерев над 1000 българи са се докоснали до фамилните си корени и до историята на България. Освен задушевната атмосфера, емоционалните спомени, приятелствата, песните и стиховете, походът произвежда памет и родолюбие в действие.

Участници в похода “По пътя на спасението”, 2013 г.

